

6. Η ΠΡΟΣΟΧΗ

Ἡ προσοχή (1) δὲν εἶναι ἰδιαίτερα καὶ αὐτοτελῆς ψυχικὴ ἰδιότης, ἀλλὰ μορφή τῆς βουλήσεως, διὰ τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ψυχοφυσικῆς ἡμῶν ἐνεργείας διευθύνεται (εἴτε ἐκ προθέσεως εἴτε ἀυθόρμητως) πρὸς ὠρισμένα ψυχικὰ γεγονότα : αἰσθήματα, παραστάσεις, σκέψεις κτλ. Τὰ γεγονότα ταῦτα διὰ τῆς προσοχῆς ἐξαίρονται, διατηροῦνται δηλ. εἰς τὸ ὀπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεως, παραμεριζομένων ὅλων τῶν ἄλλων καὶ οὕτω γίνονται μετὰ μεγαλυτέρας ἐντάσεως καὶ σαφηνείας συνειδητά. Ὡστε : « προσέχω », καθ' ἣν ὥραν εἰς κινήγιον καιροφυλακτῶ ἀναμένων τὸ θήραμα, σημαίνει ὅτι διὰ τῆς βουλήσεως διευθύνω τὴν ψυχοφυσικὴν μου ἐνέργειαν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῆς πρὸς τὰς ὀπτικὰς καὶ ἀκουστικὰς ἐντυπώσεις μου, τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν θηρευτικὴν μου ἀσχολίαν, παραμερίζων ἐκ τοῦ ὀπτικοῦ σημείου τῆς συνειδήσεώς μου ὅλας τὰς ἄλλας ἐντυπώσεις, παραστάσεις κτλ., αἱ ὁποῖαι ἐκ διαφόρων ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν ἐρεθισμῶν προκαλοῦνται ἐντὸς αὐτῆς παραλλήλως πρὸς ἐκείνας. Διὰ τῆς προσπάθειας ταύτης αἱ ἐντυπώσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων κατευθύνω τὴν προσοχὴν μου, γίνονται σαφέστερον καὶ ἐντονώτερον συνειδηταὶ παρ' ὅσον θὰ ἐγίνοντο ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς ἰσχύος τῶν ἀντιστοίχων ἐρεθισμῶν· οὕτω π. χ. βλέπω καὶ τὴν παραμικρὰν σκιάν, ἀκούω καὶ ἀσθενεστάτους ἀκόμη θορύβους κ.ο.κ.

Ἡ προσοχή εἶναι ἄλλοτε ἐκούσια (ἐνεργητικὴ), ὅταν ἡ προσπάθεια, ἐκ τῆς ὁποίας συνίσταται, γίνεται ἐκ προαιρέσεως· καὶ ἄλλοτε ἀκούσια (2) (ἢ παθητικὴ), ὅταν εἶναι ἀυθόρμητος. Τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα δεικνύει περίπτωσιν προσοχῆς ἐκούσιας. Ἀκου-

1. Ἡ προσοχή ὡς ψυχικὴ ἐκδήλωσις ἀνήκει κυρίως εἰς τὰ βουλευτικὰ φαινόμενα καὶ ἐπομένως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου, ὅπου θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῆς. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ γνώσις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἀνευ τῆς προσοχῆς, διὰ τοῦτο θὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ὅπου ὁ λόγος εἶναι περὶ τῶν κατ' ἐξοχὴν γνωστικῶν λειτουργιῶν τῆς ψυχῆς.

2. Δὲν ἀντιφάσκομεν, ὅταν λέγωμεν ὅτι ἡ προσοχή, μολονότι φαινόμενον βουλευτικόν, εἶναι ἐνίοτε ἀκούσια, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον, αἱ ὁρμαί, ἀν καὶ τάσεις ἀκούσiai, εἶναι βουλευτικαὶ ἐκδηλώσεις.

σία είναι π. χ. ἡ προσοχή μας, καθ' ὃν χρόνον ἀκούομεν ὁμιλοῦντα φίλον μας καὶ προσέχομεν εἰς τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὅποιον χειρονομεῖ. Ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἡ προσοχή λέγεται **κατ' αἴσθησιν** μὲν, ἐὰν κατευθύνεται εἰς ἐντυπώσεις (κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων), **πνευματικῆ** δέ, ὅταν ἀντικείμενόν τῆς εἶναι παραστάσεις (ἐξ ἀναμνήσεως ἢ φαντασίας) καὶ **διανοήματα**, π. χ. ὅταν προσέχωμεν εἰς τὴν σειρὰν τῶν διανοημάτων κατὰ τὴν ἀπόδειξιν γεωμετρικοῦ θεωρήματος ἢ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐκθεσιν καὶ ἐρμηνείαν ἑνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος.

Ἰδιότητες τῆς προσοχῆς. Τέσσαρες εἶναι αἱ ἰδιότητες τῆς προσοχῆς: ἡ **ἐκτασις**, ἡ **ἐντασις**, ἡ **διάρκεια** καὶ ἡ **κίνησις**. Ἡ ἐκτασις τῆς προσοχῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν στοιχείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ προσηλωθῇ ἐν δεδομένη στιγμῇ. **Εὐρυτέραν** χαρακτηρίζομεν ἐκείνην, ἣτις ἐκτείνεται εἰς πολλά, **στενωτέραν** δὲ τὴν συγκεντρουμένην ἐπὶ ὀλίγων. Πειραματικῶς ἀπεδείχθη ὅτι ὁ ἐνήλικος ἄνθρωπος δύναται ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου νὰ ἀναγνωρίσῃ περὶ τὰ 6 ἀσύνδετα ἀντικείμενα (γράμματα ἀλφαβήτου, σχήματα ἀπλᾶ, ἀριθμούς), ἐνῶ παιδίον ἐξ ἕως ἐπτὰ ἐτῶν 2-3, καὶ δώδεκα ἐτῶν 3-4. Ὄταν ὅμως τὰ προβαλλόμενα στοιχεῖα εἶναι συνηθρωμένα εἰς ἐνότητος νοήματος, ἡ προσοχή δύναται νὰ προσηλωθῇ ἐπὶ ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρου πλήθους αὐτῶν. Οὕτω π. χ., ὅταν ἀκούωμεν ὀρχήστραν ἐκ πολλῶν ὀργάνων, προσέχομεν ἐπὶ μεγάλου πλήθους ἀκουστικῶν στοιχείων, ἰδίᾳ ἐὰν εἴμεθα ἀρκούντως ἐξησκημένοι. Τὰ ὅρια τῆς ἐκτάσεως τῆς προσοχῆς διαγράφονται ὑπὸ τῆς ἰδιότητος τῆς συνειδήσεως, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ὠνομάσαμεν **στενότητα** αὐτῆς. Ἐξαρτᾶται δὲ ἡ ἐκτασις ὄχι μόνον ἐκ τῆς φυσικῆς προδιαθέσεως τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς πείρας (τῆς ἀσκήσεως).

Ἐντασιν τῆς προσοχῆς ὀνομάζομεν τὴν δύναμιν, μὲ τὴν ὁποίαν συγκεντροῦται ἐπὶ ὠρισμένων στοιχείων. **Ἐντονωτέραν** χαρακτηρίζομεν ἐκείνην, ἣτις κατευθύνεται πρὸς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς μὲ μεγαλυτέραν δύναμιν· **ἀτονωτέραν** τὴν ἀντίθετον. Διὰ πειραμάτων ἐξηκριβώθη ὅτι, ὅσον ἰσχυρότερον συγκεντροῦται ἡ προσοχή, τόσο περισσότερο περιορίζεται ἡ ἐκτασις αὐτῆς καὶ ἀντιστρόφως.

Ἡ περὶ τὴν συγκέντρωσιν ἀδυναμία μερικῶν ἀνθρώπων ὑπερβαίνει ἐνίοτε τὰ ὅρια καὶ δίδει τὴν ἐντύπωσιν παθολογικῆς περιπτώσεως (τῆς λεγομένης ὑπο-

προσεξίας). Ἐκ τοῦ ἐλαττώματος τούτου ἐπηρεάζεται βαθέως ἡ ὁμαλότης καὶ ἡ εὐρυθμία τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Κατὰ τὴν **διάρκειαν** διακρίνομεν τὴν προσοχὴν εἰς **σταθερὰν** καὶ **ἀσταθῆ**. Σταθερὰν ὀνομάζομεν ἐκείνην, ἡ ὁποία ἐπὶ μακρότερον χρόνον δύναται νὰ συγκεντρωθῆ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου της, ἀσταθῆ δὲ τὴν ἀντίθετον.

Τέλος κατὰ τὴν **κίνησιν**, ἡ ὁποία τὴν χαρακτηρίζει, ἡ προσοχή εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον **εὐστροφος** καὶ εὐκίνητος ἀναλόγως τῆς ταχύτητος, μετὰ τὴν ὁποίαν φέρεται ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς τὸ ἄλλο. Ἐξαιρετικῶς ἰδιοφυῆ ἄτομα ἔχουν μεγάλην εὐστροφίαν προσοχῆς· λέγεται περὶ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος ὅτι ἠδύνατο νὰ ὑπαγορεύῃ ταύτοχρόνως εἰς πολλοὺς γραμματεῖς διαφόρου περιεχομένου ἐπιστολάς.

Αἱ ιδιότητες τῆς προσοχῆς καθορίζονται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς σταθερότητος τῆς βουλήσεως, ἐφ' ὅσον, ὡς ἐλέγομεν, ἡ προσοχή εἶναι βουλευτικὴ ἐκδήλωσις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἐκαστοτε καταστάσεως τοῦ ψυχοφυσιολογικοῦ μας μηχανισμοῦ, τοῦ νευρικοῦ δηλ. συστήματος. Ἀσθενεῖς καὶ ἀσταθεῖς τὴν βούλησιν ἀνθρώποι ἔχουν συνήθως προσοχὴν στενὴν, ἄτονον, ἀσταθῆ καὶ δυσκίνητον. Ἄλλ' ἡ προσοχή ἐπηρεάζεται καὶ ἐκ τῆς σωματικῆς μας καταστάσεως: δυσμενῶς ἐπιδρῶν ἐπ' αὐτῆς ἡ κόπωσις, τὰ οἰνοπνευματώδη ποτὰ καὶ αἱ παντοῖαι νευρικαὶ ἀσθένειαι. Δι' αὐτῶν μειοῦται τὸν τρόπον τινὰ ἡ ψυχοφυσιολογικὴ μας ἐνέργεια καὶ διὰ τοῦτο, ὅσονδήποτε καὶ ἐὰν ἐπιμένῃ ἡ βούλησις, δὲν δύναται ἡ προσοχή μας νὰ συγκεντρωθῆ σταθερῶς ἐπὶ ὠρισμένων ἀντικειμένων ἢ νὰ κινήθῃ ταχέως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο.

Ὁροι τῆς προσοχῆς. Ὁ κυριώτερος ὅρος τῆς ἐκουσίας προσοχῆς εἶναι ἡ **ἀπόφασις** νὰ προσηλωθῶμεν ἐπὶ ὠρισμένου ἀντικειμένου. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην λαμβάνομεν, ὅταν τὸ ἀντικείμενον προκαλῆ ὅπωςδήποτε τὸ **ἐνδιαφέρον** μας, διότι ἀποκρίνεται εἰς ὠρισμένας ἀνάγκας μας. Ἡ ἀνάγκη ἐδῶ πρέπει νὰ νοηθῆ γενικῶς (καὶ ἢ ἰκανοποίησις μιᾶς περιεργείας π. χ. εἶναι ἀνάγκη). Ἐπὶ ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν, διότι ἐξ αὐτῶν δὲν ἀναμένομεν τὴν ἰκανοποίησιν μιᾶς ἀνάγκης, δυσκολώτατα προσηλοῦται ἡ προσοχή μας· ὅταν δὲ διὰ μίαν στιγμὴν στραφῆ ἐπ' αὐτῶν, ταχέως ἀποσύρεται, διὰ νὰ κατευθυνθῆ πρὸς ἄλλα.

Τῆς ἀκουσίας προσοχῆς κυριώτερος ὅρος εἶναι τὸ ἀξιόλογον τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀντικείμενα ἀποκτοῦν ἀξίαν ἢ ὄχι ἀναλόγως τῆς θέσεως αὐτῶν ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν ἰδιαιτέρων μας ἀσχολιῶν καὶ ἀναλόγως τῆς σχέσεως, τὴν ὁποίαν ἔχουν πρὸς ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς μας ζωῆς, τῆς ἀτομικῆς ἅμα καὶ κοινωνικῆς, ὁ ὅρος οὗτος εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὑποκειμενικός. Δὲν προκαλοῦν πάντοτε ἢ κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν τὴν προσοχὴν ὅλων τῶν ἀνθρώπων τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα. Πρὸ τοῦ αὐτοῦ γεγονότος π. χ. ἄλλος μένει ἐπὶ ὦραν προσεκτικός, ἄλλος δὲ ἀντιπαρέρχεται, χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῇ.

Συνήθως τὴν ἀκουσίαν προσοχὴν προκαλοῦν οἱ ἐξῆς παράγοντες: 1) Ἡ ἰσχὺς τῶν ἐντυπώσεων ἐνῶ ἀναγινώσκομεν, ἰσχυρὸς κρότος εἶναι ἱκανὸς νὰ διευθύνῃ τὴν προσοχὴν μας εἰς τὰς αἰτίας του. 2) Τὸ αἰφνίδιον μιᾶς αἰσθητῆς μεταβολῆς ἢ ἀπροσδόκητος ὄψις ἐνὸς τελείως ἀνακαινισθέντος οἰκοδομήματος προκαλεῖ καθ' ὁδὸν αὐτομάτως τὴν προσοχὴν μας: ὁ μυλωθρὸς ἐξυπνᾷ, ὅταν παύσῃ ἡ κίνησις τοῦ μύλου. 3) Ἡ μεγάλη ἀντίθεσις ὅταν παρατηρήσωμεν νᾶνον βαδίζοντα παραπλεύρως ὑψηλοσώμου ἀνδρός, προσέχομεν αὐθορμήτως καὶ τοὺς δύο. Οἱ παράγοντες ὅμως οὗτοι προκαλοῦν τὴν προσοχὴν ἐν συνδυασμῶ μετὰ τὸν ὅρον, τὸν ὁποῖον ὠνομάσαμεν ἀνωτέρω: μετὰ τὸ ἀξιόλογον δηλ. τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Ἰσχυρὸς κατ' αἰσθησιν ἐρεθισμὸς πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενος δὲν ἐπισπᾷ πλέον τὴν προσοχὴν μας. Ἀντιθέτως ἀσθενέστερος ἐρεθισμὸς (π. χ. μόλις ἀκουόμενος ψίθυρος) μᾶς ἀναγκάζει νὰ προσέξωμεν, ὅταν ἐκ φόβου ἢ ἄλλης αἰτίας ἀποδίδωμεν καὶ εἰς τὰ παραμικρὰ γεγονότα σημασίαν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον προσέχομεν εἰς τὰς ἀποτόμους μεταβολάς, καθὼς καὶ εἰς τὰς μεγάλας ἀντιθέσεις· αἱ ἐντυπώσεις εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις εἶναι ἀξιόλογοι καὶ διὰ τοῦτο προσηλοῦται ἐπ' αὐτῶν ἡ προσοχή μας. Ὄταν ὅμως παύσουν νὰ ἔχουν δι' ἡμᾶς σημασίαν, ἀντιπαρερχόμεθα χωρὶς κἂν ν' ἀντιληφθῶμεν τὰ γεγονότα ταῦτα.

Οἱ ὅροι, τοὺς ὁποίους ἕως τώρα ὠνομάσαμεν, εἶναι ψυχολογικοί. Φυσιολογικῶς ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς προσοχῆς εὐνοϊκῶς μὲν ἡ ὑγεία τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν δυνάμεών του, δυσμενῶς δὲ ἡ ἀσθένεια, ὁ κάματος καὶ ἡ ἐξάντλησις.

Σημασία τῆς προσοχῆς. Ἡ σημασία τῆς προσοχῆς διὰ τὸν ὅλον ψυχικὸν μας βίον γίνεται φανερά ἐκ τῶν συνεπειῶν, τὰς ὁποίας ἔχει. Εἶναι δὲ αὗται αἱ ἑξῆς : 1) Αἰσθήματα ἀσθενῆ ἐνισχύονται διὰ τῆς προσοχῆς· ἀσθενέστατος κρότος ὠρολογίου γίνεται σαφῶς ἀντιληπτός, ὅταν προσέξωμεν ἐπ' αὐτοῦ. 2) Ἡ προσοχὴ ἐπιταχύνει τὴν πορείαν τῶν αἰσθημάτων, ἀνοίγει τρόπον τινὰ δρόμον εἰς τὰ ἐρεθίσματα καὶ οὕτω ἢ ἐντύπωσις φθάνει τὸ ταχύτερον εἰς τὴν συνείδησιν· ἐὰν ταύτοχρόνως ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων μας δύο ἐρεθισμοί, π. χ. εἰς ὀπτικὸς καὶ εἰς ἀκουστικός, πρώτη θὰ ἐμφανισθῆ εἰς τὴν συνείδησιν ἢ ἐντύπωσις ἢ ἀντίστοιχος ἐκείνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν προσηλώσει τὴν προσοχὴν μας. 3) Διὰ τῆς προσοχῆς γίνονται στερεώτεροι οἱ συνειρμοὶ καὶ διευκολύνεται ἡ ἀνάπλασις αὐτῶν. 4) Τὸ σπουδαιότερον ἀποτέλεσμα τῆς προσοχῆς εἶναι ὅτι δι' αὐτῆς ὠρισμένα ψυχικὰ στοιχεῖα γίνονται μετὰ μεγάλης σαφηνείας συνειδητά, ἐπὶ ζημίᾳ βεβαίως ὅλων τῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα παραμερίζονται ἀπὸ τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως. Οὕτως ἐντυπώσεις τινὲς ἢ παραστάσεις προτιμῶνται, ἐνῶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι ἀντικειμενικῶς θεωρούμεναι θὰ ἠδύναντο νὰ εἶναι ἐξ ἴσου σαφεῖς καὶ ἰσχυραί, μένουσιν ἀπαρατήρητοι. Τὸ διὰ τῆς προσοχῆς συλλαμβανόμενον, ἐπειδὴ κατέχει τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως, ἐμφανίζεται ὡς ἀπομονωμένον ἀπὸ τὰ ἄλλα, μετὰ τῶν ὁποίων ἀντικειμενικῶς συνυπάρχει, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα, ἐπειδὴ δὲν γίνονται ἀντικείμενον προσοχῆς, μένουσιν ἀπαρατήρητα. Τοιοῦτοτρόπως διευκολύνεται διὰ τῆς προσοχῆς μία ψυχικὴ λειτουργία σπουδαιότατη διὰ τὴν διανοητικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν, ἡ λεγομένη **ἀφαίρεσις**. Διὰ τὴν σημασίαν καὶ τὰ προϊόντα τῆς λειτουργίας ταύτης θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω. Ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν πόσον ἡ προσοχὴ διευκολύνει τὴν **κατανόησιν**. Κατανοοῦμεν εὐκολώτερον καὶ εὐστοχώτερον ἐν ἀντικείμενον, ὅταν διὰ τῆς προσοχῆς ἀπομονώσωμεν αὐτὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα, τὰ ὁποῖα δὲν εὐρίσκονται εἰς στενὴν σχέσιν μαζὶ του. Διὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ συγκεντρώσεως τῆς προσοχῆς μας διανοίγομεν τρόπον τινὰ δρόμον ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας εἰς τὰς συναφεῖς παραστάσεις, διὰ νὰ ἀναπλασθοῦν καὶ νὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ ἐννοήσωμεν αὐτό. Διὰ τοῦτο καταλέγεται ἡ προσοχὴ μεταξὺ τῶν σπουδαιότερων ψυχικῶν ἐκδηλώσεων.

Καὶ ἐκ τῶν ὄρων τῆς προσοχῆς συμπεραίνομεν τὴν σοφὴν σκο-

πιμότητα, ἡ ὁποία διέπει τὰς ψυχικὰς μᾶς λειτουργίας. Ἡ δύναμις τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι περιορισμένη· δὲν δύναται νὰ ἀντιδράσῃ ἐπιτυχῶς ἀπέναντι ὄλων τῶν ἐρεθισμῶν καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ κυριαρχήσῃ αὐτῶν. Πρέπει λοιπὸν νὰ κάμῃ ἐπιλογὴν : καὶ ὄντως ἐκλέγει μεταξὺ αὐτῶν πάντοτε ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐνέχουν τὴν μεγαλυτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν ζωὴν του. Διὰ τοῦτο ἢ διὰ τῆς προσοχῆς τελουμένη ἐπιλογὴ καθορίζεται ὑπὸ τοῦ διαφέροντός μας καὶ τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ ἀντικείμενα ἐν σχέσει πρὸς τὰς διαφοροὺς ἀνάγκας μας.

7. Η ΔΙΑΝΟΗΣΙΣ

Εἶδομεν ἄνωτέρω ὅτι, διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀντίληψιν καθόλου καὶ ἰδίᾳ τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐκτὸς τῶν αἰσθήσεων, τῆς μνήμης καὶ τῆς φαντασίας ἡ ψυχὴ κέκτηται φύσει καὶ μίαν ἄλλην ἰκανότητα, τὴν ὁποίαν ὠνομάσαμεν **συνθετικὴν ἐνέργειαν**. Πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τοῦ παριστάναι (μνήμη, φαντασία) τὴν συνθετικὴν ταύτην ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς ὀνομάζομεν **διανόησιν**. Τώρα θὰ τὴν ἐξετάσωμεν ἰδιαιτέρως, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν σημασίαν της.

Ἡ γνῶσις τῶν σχέσεων. Ὄταν παρατηρῶμεν δύο γραμμάς, δύο σχήματα ἢ ἄλλου εἶδους πράγματα, ἀνακαλύπτομεν ὅτι εἶναι ἴσα ἢ ἄνισα, ὅμοια ἢ διάφορα. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην λέγομεν ὅτι διαπιστώνομεν μίαν **σχέσιν**. Ἡ πρότασις : τὸ Α εἶναι μεγαλύτερον τοῦ Β, ἐκφράζει μίαν σχέσιν. Διὰ τῶν λέξεων : εἶναι ἴσον ἢ μεγαλύτερον, εὐρίσκεται ἄνω ἢ δεξιὰ κτλ., ἐκφράζομεν ὠρισμένον νόημα. Ἐννοοῦμεν δι' αὐτῶν ὄχι ἀπλῶς τὸ ἄθροισμα δύο ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἀντιλαμβανόμεθα, ἀλλὰ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὑφισταμένην σχέσιν. Πειραματικῶς ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἄμεσον ἐντύπωσιν ἢ παράστασιν δύο πραγμάτων, χωρὶς ταῦτοχρόνως καὶ ἀναγκαίως νὰ συλλαμβάνωμεν καὶ τὴν σχέσιν, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν. Παρατηροῦμεν π. χ. ἐνίοτε μετὰ προσοχῆς δύο ἢ περισσότερα σχήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἴσα μεταξύ των, χωρὶς νὰ ἀντιληφθῶμεν αὐτὴν τὴν ἰσότητα. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι ἡ γνῶσις τῆς σχέσεως περιέχει κάτι περισσότερον ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῶν δύο ὄρων της καὶ ἐπομένως δὲν δύναται νὰ

ταυτισθῆ με αὐτήν. Οὔτε τὰ αἰσθήματα καθ' ἑαυτά, οὔτε παραστάσεις, ὅπωςδῆποτε καὶ ἂν συνδέσωμεν αὐτὰς μετ' ἀλλήλων συνειρμικῶς, εἶναι ἱκαναὶ νὰ μᾶς παράσχουν τὴν γνῶσιν μιᾶς σχέσεως. Ὡστε ἡ γνῶσις τῆς σχέσεως εἶναι ψυχικὸν γεγονός στοιχειῶδες καὶ αὐτοτελές, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ οὔτε διὰ τοῦ αἰσθάνεσθαι οὔτε διὰ τοῦ παριστάναι. Τὰ ψυχικὰ γεγονότα αὐτοῦ τοῦ εἴδους κατατάσσομεν εἰς ἰδιαιτέραν τάξιν καὶ τὸ σύνολον αὐτῶν ὀνομάζομεν : **διανόησιν.**

Διανόησις καὶ προσοχή. Τὴν γνῶσιν τῶν σχέσεων προετοιμάζει καὶ διευκολύνει ἡ προσοχή. Καὶ ἀντιστρόφως ἡ ἀνακάλυψις σχέσεων κατευθύνει καὶ σταθεροποιεῖ τὴν προσοχήν. Ἀμφοτέρων ἔργον εἶναι κυρίως ἡ ἀφαίρεσις.

Προσηλόντες τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τινῶν μόνον στοιχείων μιᾶς συνθέτου ἐντύπωσews, ἐξαιρομεν αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, τὰ κάνομεν ἐντονώτερον καὶ σαφέστερον συνειδητὰ (θετικὴ ἀφαίρεσις), παραλλήλως δὲ παραμερίζομεν τὰ λοιπὰ ἐκ τοῦ κέντρου τῆς συνειδήσεως καὶ πρὸς στιγμὴν τὰ « ἀγνοοῦμεν » (ἀρνητικὴ ἀφαίρεσις). Ἀπομονοῦντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ στοιχεῖα διαφόρων ἐντύψεων ἢ παραστάσεων, συλλαμβάνομεν διὰ τῆς διανοήσεως ταχύτερον καὶ ἐναργέστερον τὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν μεταξύ των. Συμβαίνει ὁμως καὶ τὸ ἀντίστροφον : συλλαμβάνοντες διὰ τῆς διανοήσεως μιᾶν σχέσηιν, διευθύνομεν τὴν προσοχήν μας πρὸς τὰ στοιχεῖα τῶν ἐντύψεων καὶ τῶν παραστάσεων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τοὺς ὅρους τῆς σχέσεως ταύτης καὶ οὕτω τὰ ἀπομονοῦμεν μέσα εἰς τὴν συνειδησίμ μας, ἀπομακρύνοντες τὰ λοιπὰ ἐκ τοῦ κέντρου αὐτῆς. Ὑποθέσωμεν, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι προβάλλομεν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἑνὸς ἀνθρώπου πίνακα, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει πλῆθος τετραγωνιδίων διαφόρων χρωμάτων· τὰ τετραγωνίδια ταῦτα εἶναι ἀτάκτως τοποθετημένα καὶ μόνον τὰ πράσινα ἔχουν κατὰ τοιοῦτον τρόπον διαταχθῆ, ὥστε τὸ σύνολον αὐτῶν νὰ ἀποτελῆ κανονικὸν κύκλον. Ἐν ἀρχῇ ὁ βλέπων ἔχει τὴν ἐντύπωσιν μωσαϊκοῦ, ὅπου ἐπικρατεῖ ἀταξία καὶ σύγχυσις χρωμάτων. Μετὰ μικρὸν ὁμως συλλαμβάνει τὰς σχέσεις τῶν πρασίνων τετραγωνιδίων. Τότε ἀπομονώνει αὐτὰ διὰ τῆς προσοχῆς καὶ ἐξακολουθεῖ τοῦ λοιποῦ νὰ βλέπῃ μόνον αὐτὰ, ἥτοι τὸν κανονικὸν πράσινον κύκλον, ὡς νὰ μὴ ὑπάρχουν καὶ τὰ ἄλλα ἐγχρωμα τετραγωνίδια ἐπὶ τοῦ πίνακος. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ ἀφαίρεσις ἐγένετο τότε μόνον, ὅταν ἡ διανόησις διὰ τῆς συλλήψεως μιᾶς σχέσεως διηύθυνε τὴν προσοχήν νὰ ἀπομονώσῃ εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως καὶ νὰ ἐξάρῃ τοὺς ὅρους αὐτῆς (δηλ. τὰ πράσινα τετραγωνίδια), ἀμαυροῦσα ἢ ἐξαφανίζουσα τρόπον τινὰ τὰ ἄλλα τετραγωνίδια, τὰ ὁποῖα εἰς οὐδεμίαν σχέσηιν εὐρίσκονται πρὸς τὰ πρῶτα.

Ὡστε προσοχή καὶ διανόησις βοηθοῦνται ἀμοιβαίως : ἡ πρώτη προετοιμάζει τὴν δευτέραν καὶ ἡ δευτέρα διευθύνει τὴν πρώτην. Διὰ τῆς συνεργασίας δὲ τῶν δύο ἡ ἀφαίρεσις (θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ) δὲν τελεῖται πλέον εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀντικειμενικῶν σχέσεων τῆς πραγματικότητος. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν πῶς διὰ τῆς διανοήσεως τὸ πλῆθος τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παρα-

στάσεων ἀποκτᾶ τάξιν καὶ περιορισμὸν καὶ οὕτω σχηματίζεται ὁ «κόσμος» τῆς συνειδήσεως. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἐθίγη καὶ ἀνωτέρω, ὅταν ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἀντίληψεως.

Ἡ ἀντίληψις τῆς μορφῆς. Ἡ διανόησις εἶναι ψυχικὴ λειτουργία στενῶς συνεργαζομένη πάντοτε μετὰ τὰς ἄλλας. Εἶναι τόσον συνυφασμένα μετ' ἀλλήλων τὰ ψυχικὰ γεγονότα, ὥστε μόνον διὰ λόγους μεθοδικούς ἀπομονοῦμεν π.χ. τὴν αἴσθησιν καὶ μελετῶμεν αὐτὴν χωριστά, ὡς νὰ εἶναι δῆθεν δυνατὸν νὰ λειτουργῇ ἢ αἴσθησις αὐτοτελῶς καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὰς ἄλλας ψυχικὰς λειτουργίας. Καθὼς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ἐν τῇ συνειδήσει ἕστω καὶ διὰ μίαν στιγμὴν μόνον αἶσθημα ἀπλοῦν, διότι πάντοτε γεννᾶται πλῆθος αἰσθημάτων· καθὼς ἐπίσης εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ἐντύπωσιν, χωρὶς ἀμέσως νὰ ἀναπλάσωμεν μίαν σχετικὴν παράστασιν, οὕτως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν αἰσθήματα καὶ παραστάσεις, χωρὶς ταυτόχρο- νως νὰ λειτουργῇ καὶ ἡ διανόησις ὡς σύλληψις σχέσεων.

Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἀποδεικνύεται μετὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς μορφῆς. Ὄταν π. χ. παρατηρῶμεν τέσσαρα ση- μεῖα κατὰ τὴν διάταξιν . . . , δυνάμεθα νὰ τὰ ἴδωμεν ἄλ-

λοτε ὡς σταυρὸν καὶ ἄλλοτε ὡς τετράγωνον. Καὶ εἰς τὰς δύο περι- πτώσεις τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων εἶναι τὰ αὐτά: τέσσαρες στιγμαί. Ἐν τούτοις ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αὐτῶν αἰσθημά- των δύο διαφόρους μορφάς. Ἄλλοτε πάλιν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν αὐτὴν μορφήν διὰ διαφόρων αἰσθημάτων. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ μουσικὴ κλίμαξ ἀποτελεῖ μίαν μορφήν. Ἐχομεν ἀντίληψιν τῆς αὐτῆς μορφῆς, ὅταν ἀκούωμεν τὴν μουσικὴν κλίμακα ἄλλοτε εἰς ὑψηλότε- ρον τόνον καὶ ἄλλοτε εἰς χαμηλότερον, μολονότι τὰ ἀκουστικά μας αἰσθήματα χωριστὰ λαμβανόμενα δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μετὰ μίαν οἴανδήποτε μελω- δίαν. Δυνάμεθα νὰ μεταφέρωμεν τὴν μελωδίαν εἰς ἄλλον τόνον, ἀκόμη καὶ νὰ μεταβάλωμεν (μέχρις ἑνὸς ὁρίου βεβαίως) τὴν χρονικὴν ἀξίαν τῶν διαφόρων ἤχων, ὅποτε πλέον ἔχομεν ἀκουστικὰ αἰσθή- ματα τελείως διάφορα τῶν ἀρχικῶν, ἀντιλαμβανόμεθα ἐν τούτοις τὴν αὐτὴν μουσικὴν μορφήν, ἀκούομεν δηλ. τὴν αὐτὴν μελωδίαν.

Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι μετὰ τῶν αἰσθήσεων λειτουργεῖ ταυτόχρο- νως καὶ αὐθορμήτως (ἄνευ δηλ. ἰδικῆς μας προσπάθειας).

ή διανόησις, ή όποία συλλαμβάνουσα σχέσεις διαρθρώνει έσωτερικώς τήν έντύπωσιν εις ένότητα μορφής. Όταν διά τής διανοήσεως συλλαμβάνεται διάφορος σχέσις, τά αύτά αίσθήματα συγκροτοῦνται εις ένότητα άλλης μορφής. Έάν πάλιν μεταβληθοῦν τά αίσθήματα, άλλ' έξακολουθῶμεν νά συλλαμβάνωμεν τήν αύτήν σχέσιν, ή νέα έντύπωσις συγκροτεῖται εις ένότητα τής αύτῆς μορφής. Τά γεγονότα ταῦτα άποδεικνύουν πόσον κατά τήν αντίληψιν ή ψυχή διά τής διανοήσεως έπεξεργάζεται αυτομάτως τά δεδομένα τῶν αίσθήσεων. Τό αύτό έτονίσσαμεν και άνωτέρω, όταν έξητάσαμεν τόν σχηματισμόν τής αντίληψεως καθόλου και είδικώς τής αντίληψεως τοῦ χώρου και τοῦ χρόνου.

Ἐπίλυσις καί σύνθεσις. Ἄς προχωρήσωμεν τώρα εις τās περιπτώσεις, κατά τās όποίας είναι μεγίστη ή σπουδαιότης τής διανοήσεως ως λειτουργίας, διά τής όποίας συλλαμβάνεται όχι μία, αλλά πλήθος όλόκληρον σχέσεων.

Ἐπιθέσωμεν ότι έπιδεικνύει τις εις ήμάς τήν λειτουργίαν ενός μηχανήματος, λέγων ότι ονομάζεται φωνογράφος. Έκ τής έπισταμένης παρατηρήσεως άποκομίζομεν τήν γνώσιν, ή όποία δύναται εις έρώτησιν ενός τρίτου νά διατυπωθῆ ως εξῆς : Ὁ φωνογράφος είναι μηχανήμα, διά τοῦ όποίου ή επί μιᾶς πλακός άποτυπωθεῖσα φωνή ενός ανθρώπου αναπαράγεται τόσο καθαρῶς, ὥστε έχει τις τήν έντύπωσιν ότι άκούει τόν ἴδιον τόν άνθρωπον όμιλοῦντα ή άδοντα. Πῶς άπεκτήσαμεν τήν γνώσιν ταύτην ; Ἐν πρώτοις συνηρμολογήσαμεν τά διάφορα όπτικά, άπτικά και άκουστικά αίσθήματα, τά όποία έσχηματίσθησαν έντός τής συνειδήσεως μας κατά τήν παρατήρησιν, εις ένιαίας εἰκόνας δύο « αντικειμένων » : ενός έν χώρῳ (τό πρᾶγμα φωνογράφος) και ενός έν χρόνῳ (ή πορεία τής λειτουργίας του). Μέχρι τοῦ σημείου τούτου άπεκτήσαμεν μόνον αντίληψιν τῶν αντικειμένων τούτων, όχι και γνώσιν. (Τήν αντίληψιν ταύτην έχει και ο ήλίθιος, ο όποῖος περιεργάζεται τόν φωνογράφον· γνωρίζει όμως τί είναι και πῶς λειτουργεῖ τό μηχανήμα τοῦτο ;) Διά νά άποκτήσωμεν γνώσιν αὐτοῦ, πρέπει νά άνεύρωμεν τās μεταξύ τῶν καθ' έκαστα στοιχείων τῶν έντυπώσεών μας ύφισταμένας σχέσεις έξαρτήσεως και οὔτω νά σχηματίσωμεν μίαν εἰκόνα τοῦ αντικειμένου πλήρη νοήματος. Καί τοῦτο πράγματι κατορθοῦται, όταν αναλύσωμεν τās έντυπώσεις μας εις τά διάφορα στοιχεῖα

των, συλλάβωμεν τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὑπαρχούσας σχέσεις καὶ ἀνασυνθέσωμεν ἔπειτα εἰς ἐνιαίαν εἰκόνα μόνον τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια εἰσέρχονται εἰς τὰς ἐξακριβωθείσας σχέσεις ὡς ὅροι αὐτῶν, παραλείποντες πάντα τὰ λοιπὰ ὡς μὴ ἔχοντα οὐσιώδη σχέσιν πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ μηχανήματος. Εἰς τὸ ἄνωτέρω παράδειγμα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια θὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν εἰκόνα, θὰ εἶναι κατὰ ζεύγη ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως τὰ ἑξῆς: ἡ κίνησις τῆς βελόνης καὶ αἱ παλμικαὶ δονήσεις τῆς ἠχητικῆς μεμβράνης, τὰ ἴχνη ἐπὶ τῆς πλακὸς καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν περιφερομένη βελόνη, ἡ περιστροφή τῆς πλακὸς καὶ τὸ ὑποκάτω ἐλατήριον, ἡ συστρόφη τοῦ ἐλατηρίου καὶ ἡ κίνησις τῆς χειρός, ἡ ὅποια θέτει εἰς λειτουργίαν τὸ μηχανήμα. Πάντα τὰ λοιπὰ θὰ παραλειφθοῦν.

Βεβαίως ἡ γνῶσις αὕτη προϋποθέτει μνήμην καὶ φαντασίαν. Ἐάν δὲν ἔχωμεν συγγενεῖς παραστάσεις (παραστάσεις ἄλλων μηχανημάτων) καὶ τὴν ἰκανότητα νὰ σχηματίζωμεν διὰ τοῦ ὕλικου τῶν ἐξ ἀναμνήσεως παραστάσεων ἄλλας παραστάσεις ἐκ φαντασίας, δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν εὐκόλως τὸ νέον καὶ νὰ ἐρμηνεύσωμεν αὐτὸ ὀρθῶς. (Τοῦτο ἀκριβῶς ὀνομάζομεν ἀφομοίωσιν). Προϋποθέτει ἐπίσης προσοχήν, συγκέντρωσιν πότε ἐπὶ τούτων καὶ πότε ἐπὶ ἐκείνων τῶν στοιχείων τῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὅποιας ἔχομεν, ὥστε διαδοχικῶς νὰ γίνουν ὅλα σαφῶς καὶ ἐντόνως συνειδητά. Κυρίως ὅμως ἡ γνῶσις αὕτη συντελεῖται διὰ τῆς διανοήσεως. Ἡ διανόησις ἀναλύει τὰς εἰκόνας τῶν ἀντικειμένων καὶ διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν στοιχείων των ἀνασυγκροτεῖ αὐτάς. Διὰ τοῦτο ὀνομάσαμεν αὐτὴν ἄνωτέρω ἐνέργειαν συνθετικὴν. Ἡ σύνθεσις βεβαίως προϋποθέτει προηγουμένως τὴν ἀνάλυσιν, τὴν διάκρισιν τῶν στοιχείων, συντελεῖται δὲ διὰ τῆς συλλήψεως τῆς σχέσεως ἢ τῶν σχέσεων, αἱ ὅποια ὑφίστανται μεταξὺ αὐτῶν. Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἔργον τῆς διανοήσεως εἰς τὴν ἀποκορύφωσιν καὶ ὀλοκλήρωσιν του: ἡ διὰ τῆς συσχετίσεως τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων ἀνασύνθεσις μιᾶς ἀναλυθείσης ὀλότητος. Καὶ ἐπειδὴ δι' αὐτοῦ προχωροῦμεν ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ἀντιλήψεως εἰς τὴν γνῶσιν, λέγομεν ὅτι γνῶσιν ἀποκτῶμεν ὄχι διὰ τῶν δυνάμεων τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τοῦ παριστάναι, ἀλλὰ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ διανοεῖσθαι, ἥτις φαίνεται ὅτι εἶναι ἀποκλειστικὸν προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ κρίσις. Ἡ σύλληψις μιᾶς σχέσεως γίνεται ἐνίοτε τόσον αὐ-

τομάτως, ὥστε ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπεβλήθη εἰς ἡμᾶς ἔξωθεν, ὅτι ἐδέχθημεν αὐτὴν παθητικῶς. Οὕτω π. χ. γίνεται ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ διαφορὰ ἐνὸς τεμαχίου χάρτου χρώματος ἐρυθροῦ ἀπὸ ἐνὸς ἄλλου παρακειμένου πρασίνου. Ἄλλοτε ὅμως ἡ ἀνακάλυψις μιᾶς σχέσεως, λ. χ. τῆς ὁμοιότητος, ἀπαιτεῖ σαφῶς μίαν ψυχικὴν ἐνέργειαν, τὴν **σύγκρισιν**. Ὄταν θέσῃ τις ἐνώπιόν μας πλῆθος ὑφασμάτων διαφόρων ἀποχρώσεων καὶ μᾶς δώσῃ τὴν ἐντολὴν νὰ ἀνεύρωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὴν μεγαλυτέραν ὁμοιότητα πρὸς δεδομένον ὑφασμα ὠρισμένης ἀποχρώσεως τοῦ ἐρυθροῦ, τότε παραβάλλομεν μετὰ προσοχῆς ἐν ἑκάστον μὲ τὴν σειρὰν πρὸς τὸ δεδομένον ὑφασμα καὶ μετὰ μικρόν, ὅταν διὰ τῆς συγκρίσεως ἀνεύρωμεν τὸ ὅμοιον, δεικνύοντες τὸ εὐρεθὲν ἀποφαινόμεθα : τοῦτο ὁμοιάζει περισσότερο πρὸς ἐκεῖνο. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἔχομεν ὄχι παθητικὴν αὐτόματον σύλληψιν σχέσεως, καθὼς εἰς τὸ προηγούμενον παράδειγμα, ἀλλὰ ἐνεργητικὴν συσχέτισιν, πραγματικὴν ἀνακάλυψιν σχέσεως.

Ὄταν μετὰ τὴν σύγκρισιν ἀποφαινόμεθα ὅτι « τοῦτο ὁμοιάζει περισσότερο πρὸς ἐκεῖνο », δὲν διατυποῦμεν ἀπλῶς μόνον τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἀντικειμένων σχέσιν, ἀλλὰ ταύτοχρόνως ἐκφράζομεν τὴν βεβαιότητα ὅτι **παραδεχόμεθα** τὴν ὁμοιότητά των. Τὸ ἀντίθετον ἐξυπακούεται, εἴταν ἐπιδεικνύοντες ἄλλο ὑφασμα ἀποφαινόμεθα ὅτι « τοῦτο δὲν ὁμοιάζει πρὸς ἐκεῖνο ». Τώρα ἐκφράζομεν τὴν βεβαιότητα ὅτι **ἀπεκρούομεν** τὴν ὁμοιότητά των. Ὡστε αἱ προτάσεις : « τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β », « τὸ Γ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β » ἐκφράζουν κάτι περισσότερο ἀπὸ μίαν ἀπλῆν συσχέτισιν. Ἐκφράζουν ταύτοχρόνως ἢ τὴν **παραδοχὴν** ὅτι δύο διακρινόμενα ἀλλήλων στοιχεῖα ἀνήκουν ὀριστικῶς εἰς μίαν σύνθεσιν, ἀφοῦ εἶναι ὅροι μιᾶς σχέσεως (τῆς ὁμοιότητος), ἢ τὴν **ἀπόκρουσιν** τοῦ τοιούτου συνδυασμοῦ των. Ὅτι ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόκρουσις αὕτη εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀπλῆν διατύπωσιν μιᾶς σχέσεως ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δύναται νὰ μὴ ἐξυπνοῦται οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη, ὅποτε ἡ πρότασις ἔχει τελείως διάφορον νόημα. Π. χ. λέγω : « Ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β » ἢ ἐρωτῶ : « Μήπως τὸ Γ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β ; ». Εἰς τὰς προτάσεις ταύτας διατυποῦται μὲν μία σχέσις ἢ ἡ ἀρνησις αὐτῆς, ἀλλὰ δὲν ἐξυπακούεται ἡ **προσωπικὴ θέσις** τοῦ λέ-

γοντος ἀπέναντι τοῦ ζητήματος καὶ διὰ τοῦτο μένει καὶ ὁ ἀκούων μετέωρος· δὲν γνωρίζει ἐὰν ὁ λέγων παραδέχεται ἢ ἀποκρούη τὴν διατυπωμένην διὰ τῆς προτάσεως σχέσιν. Τὴν πρώτην τῶν προτάσεων τούτων ὀνομάζομεν **ἀπλῆν ἐκδοχὴν**, τὴν δευτέραν ἐρώτησιν. Τὰς ἀποφάνσεις δέ: « Τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β » καὶ « τὸ Γ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ Β » καλοῦμεν **κρίσεις**.

Ὡστε **κρίσις** καλεῖται ἢ **παραδοχὴ** ἢ ἡ **ἀπόκρουσις** τῆς συνθέσεως δύο ἀπ' ἀλλήλων διακρινομένων στοιχείων, συνήθως ὡς ὄρων **μιας σχέσεως**. Ὄταν ἐκφράζη παραδοχὴν, ἡ κρίσις λέγεται **καταφατική**, ὅταν ἐκφράζη ἀπόκρουσιν **ἀποφατική**. Ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόκρουσις εἶναι ἔνδειξις ἢ ὅτι ἐγένετο ὑφ' ἡμῶν προσωπικῶς ἢ **βάσανος** καὶ ἐξηλέγχθη ἢ ὑπαρξίς ἢ ὄχι τῆς διατυπωμένης σχέσεως (καθὼς εἰς τὸ ἄνωτέρω παράδειγμα) ἢ ὅτι ἀναφερόμεθα εἰς τὴν **αὐθεντίαν** ἄλλου, τοῦ ὁποίου ἐπαναλαμβάνομεν τὸ διανόημα (π. χ. κατὰ τὴν κρίσιν : ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος).

Αἱ περισσότεραι κρίσεις μας εἶναι τοῦ δευτέρου εἴδους· κυρίως κρίσεις ὅμως εἶναι αἱ πρώται. Συμφώνως πρὸς τὸν ἄνωτέρω ὀρισμὸν τῆς κρίσεως δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ κρίσις πᾶν διανόημα, μολονότι εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν τῆς διανοήσεως ἔχομεν σύνθεσιν τῶν στοιχείων ἐνὸς ἀναλυθέντος ὅλου καθὼς καὶ εἰς τὴν κρίσιν. Ἐν πρώτοις διότι ἡ σύνθεσις αὕτη τότε μόνον ἀποτελεῖ κρίσιν, ὅταν τελεῖται **δι' ἐνεργητικῆς** συσχετίσεως. Καὶ δεύτερον διότι κατὰ τὴν διατύπωσιν αὐτῆς πρέπει νὰ ἐκφράζεται καὶ ἡ **παραδοχὴ** ἢ ἡ **ἀπόκρουσις** τῆς διατυπωμένης συνθέσεως εἴτε ἐπὶ τῆ βάσει προσωπικοῦ ἐλέγχου εἴτε κατ' ἀναφορὰν πρὸς μίαν αὐθεντίαν. Ἐὰν δὲν ἐξυπνοῦται ἡ βεβαιότης αὕτη, τότε ἡ πρότασις δὲν ἀποτελεῖ κρίσιν, ἀλλὰ ἢ ἀπλῆν ἐκδοχὴν ἢ ἐρώτησιν.

Ἡ τελεία διὰ λέξεων διατύπωσις μιᾶς κρίσεως περιέχει τοὺς συντιθεμένους ὄρους (Α—Β, Γ—μὴ Β). Συνηθέστατα ὅμως ἔχομεν μονολεκτικῶς ἐκφραζόμενας κρίσεις : Δένδρον ! ἀστράπτει ! κτλ. Τὰ λοιπὰ ἐξυπνοοῦνται. Ἐνίοτε διὰ μόνου τοῦ Ναὶ ἢ τοῦ Ὅχι ἐκφράζομεν κρίσεις. Καὶ ἀπλῆ κίνησις τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ κάτω (κατάφασις) ἢ πρὸς τὰ ἄνω (ἄρνησις) ἀρκεῖ νὰ ἐκφράσῃ κρίσιν. Μολονότι καὶ διὰ μιᾶς μόνης λέξεως (Ἄνθρωποι !) δύναται νὰ ἐξωτερικεῖται μία κρίσις, ἢ ἐπιφώνησις, π. χ. Κύριοι, δὲν σημαίνει κρίσιν· δι' αὐτῆς ζητοῦμεν ἀπλῶς νὰ προκαλέσωμεν καὶ νὰ διευθύνω-

μεν τήν προσοχήν τῶν ἀκροατῶν πρὸς ὠρισμένον σημεῖον. Τὸ νόημα λοιπὸν εἶναι διάφορον.

Ὁ συλλογισμός. Ἡ βεβαιότης, ἡ ὁποία ἐκφράζεται εἰς τὴν κρίσιν διὰ τῆς παραδοχῆς ἢ τῆς ἀποκρούσεως μιᾶς διατυπωμένης συνθέσεως, ἄλλοτε εἶναι ἄμεσος, ἄλλοτε ἔμμεσος. Ἐμμεσος εἶναι, ὅταν στηρίζεται ἐπὶ ἄλλων κρίσεων καὶ τότε ἡ πορεία, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ διανοήσις, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν τελικὴν κρίσιν, ὀνομάζεται **συλλογισμός**. Λέγομεν π. χ. « τὸ δένδρον τοῦτο εἶναι νεκρὸν ». Ἡ ἀπόφανσις αὕτη συγκρινομένη πρὸς τὴν ἀπόφανσιν τοῦ ἄνωτέρω παρατεθέντος παραδείγματος : « τὸ ὕφασμα τοῦτο ὁμοιάζει κατὰ τὸ χρῶμα πρὸς ἐκεῖνο », παρουσιάζει τὴν ἐξῆς διαφορὰν : Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ βεβαιότης εἶναι ἄμεσος· συγκρίνοντες δηλαδὴ τοὺς δύο χρωματισμοὺς ἀποφαινόμεθα ἄμέσως ὅτι ὁμοιάζουν. Τὸν ἀμφιβάλλοντα προκαλοῦμεν νὰ ἀντιπαραβάλλῃ τὸν μὲν πρὸς τὸν δὲ καὶ νὰ παρατηρήσῃ μετὰ προσοχῆς, ὅποτε θὰ ἀποφανθῇ καὶ οὗτος ὅτι ὁμοιάζουν. Εἰς τὴν πρώτην ὅμως περίπτωσιν ἡ κρίσις μας « τὸ δένδρον τοῦτο εἶναι νεκρὸν » στηρίζεται ἐπὶ ἄλλων κρίσεων, τὰς ὁποίας συνηρμολογήσαμεν ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας, διὰ νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον ἐκφράζομεν. Αἱ κρίσεις αὗται (τὰς ὁποίας ἐπαναλαμβάνομεν, διὰ νὰ πείσωμεν τὸν ἀμφιβάλλοντα περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ συμπεράσματός μας) εἶναι αἱ ἐξῆς : « Τὰ νεκρὰ δένδρα ἔχουν κλάδους ξηρούς », « τοῦ δένδρου τούτου οἱ κλάδοι εἶναι ξηροί ». Ἐκ τῶν δύο τούτων κρίσεων συνάγεται μετὰ βεβαιότητος : « ἐπομένως τὸ δένδρον τοῦτο εἶναι νεκρὸν ». Ὄταν ἐκθέσωμεν κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὰ διανοήματά μας, λέγομεν ὄχι ἀπλῶς ὅτι κρίνομεν, ἀλλ' ὅτι **συλλογίζόμεθα**.

Ὁ συλλογισμός, ὡς καὶ ἡ κρίσις, δὲν εἶναι αὐτοτελεῖς ψυχικαὶ λειτουργίαι, ἀλλὰ μορφαὶ τῆς αὐτῆς ψυχικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ὠνομάσαμεν **διανοήσιν** καὶ ἐχαρακτηρίσαμεν ὡς **συνθετικὴν ἐνέργειαν** τῆς ψυχῆς. Εὐθύς ὡς ἀντικρύσωμεν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος δένδρον, ἀναπλάσσονται εἰς τὴν συνείδησίν μας συγγενεῖς παραστάσεις καὶ διὰ τῆς συγκρίσεως ἀποφαινόμεθα ὅτι εἶναι νεκρὸν. Διὰ νὰ ἀποδείξωμεν κατόπιν εἰς τὸν ἀμφιβάλλοντα (ὁ ἀμφιβάλλων δυνατὸν νὰ εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος) ὅτι ὀρθῶς παραδεχόμεθα ὅτι τὸ δένδρον εἶναι νεκρὸν, ἀναλύομεν τοὺς δύο ὅρους : « τοῦτο τὸ δένδρον »

(A) καὶ « νεκρὸν » (B) καὶ ἀνακαλύπτομεν ὅτι μεταξύ τῶν στοιχείων των ὑπάρχουν μερικὰ κοινὰ καὶ εἰς τὸν ἕνα καὶ εἰς τὸν ἄλλον (τὰ κοινὰ εἰς τοὺς δύο ὅρους στοιχεῖα καλοῦνται εἰς τὴν Λογικὴν μέσος ὅρος καὶ συμβολικῶς M). Τὰ κοινὰ ταῦτα στοιχεῖα ἐγγυῶνται τὴν μεταξύ τῶν δύο ὅρων A καὶ B σχέσιν, τὴν διατυπωθεῖσαν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἡμῶν κρίσιν. Ὁ κοινὸς ὅρος εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα εἶναι ὅτι καὶ τὸ δένδρον τοῦτο καὶ τὰ νεκρὰ δένδρα « ἔχουν ξηροὺς κλάδους ». Ὄταν πλέον ἀνακαλύψωμεν τὸν δεσμὸν τοῦτον, συνθέταμεν τοὺς δύο ὅρους A καὶ B μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ σχέση αὐτῶν εἶναι ἀποδεδειγμένη. Ἡ πορεία, τὴν ὁποίαν ἠκολουθήσαμεν, δύναται νὰ διατυπωθῇ ὡς ἑξῆς : A εἶναι B, διότι A εἶναι M καὶ M εἶναι B.

Ὡστε καὶ εἰς τὸν συλλογισμὸν ἡ ψυχὴ ἐπεξεργάζεται τὰ δεδομένα ἀναλυτικῶς καὶ συνθετικῶς, ἤτοι διὰ τῆς διανοήσεως. Τοὺς ἀρχικῶς ἐν συνθέσει παρουσιασθέντας ὅρους A καὶ B, εἴτε ἐπειδὴ ἐγεννήθη ἀμφιβολία τις καὶ θέλει νὰ ἀποδείξῃ τὴν σχέσιν των, εἴτε διότι ἐπιθυμεῖ ἡ ἴδια νὰ θεμελιώσῃ ἀσφαλέστερον τὴν προγενεστέραν ἄμεσον βεβαιότητά της, ἀναλύει εἰς τὰ στοιχεῖά των μὲ τὸν σκεπὸν νὰ ἀνεύρῃ τὸν κοινὸν ἐκεῖνον ὅρον, ὁ ὁποῖος ἐπειδὴ μετὰ βεβαιότητος συντίθεται καὶ μετὰ τοῦ A καὶ μετὰ τοῦ B, δύναται νὰ ἐγγυηθῇ ὅτι ὄντως οἱ δύο ὅροι A καὶ B ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν σύνθεσιν. Μόλις ὁ μέσος ὅρος εὔρεθῇ, διασφαλίζεται ἡ σύνθεσις A—B. Διότι ἡ σχέση τοῦ A πρὸς τὸν B ἀποδεικνύεται διὰ τῆς κοινῆς ἀμφοτέρων σχέσεως πρὸς τινὰ M. Ὡστε ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀποδεικτικὴ πράξις, διὰ τῆς ὁποίας θεμελιεῦται ἡ βεβαιότης μιᾶς κρίσεως ἐμμέσως, δηλ. διὰ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς ἐξ ἄλλων κρίσεων (εἰς τὴν Λογικὴν αἱ κρίσεις αὗται λέγονται προκείμεναι), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ κρίσις αὕτη συνάγεται ὡς ἀναγκαῖον συμπεράσμα. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν κρίσιν ὁ συλλογισμὸς δὲν εἶναι τι νέον ὡς ψυχικὴ λειτουργία· παριστάνει μόνον μίαν σύνθετον διανοητικὴν ἐνέργειαν, σύμπλεγμα δηλ. κρίσεων κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα :

